

Francis Galloway

**Sisteemtendense in die Afrikaanse literatuur:
'n bestekopname van 1983¹**

Abstract

A survey of the Afrikaans literary scene of 1983 might one day prove to be a survey of this literary system on the eve of a "new dispensation".

From the ranks of the Afrikaans literary establishment there was a resounding "Yes" to the 1983 referendum which effectively compartmented 'culture' to 'own affairs'.

In this time of political change and adjustment the role of the Afrikaans intellectual and writer within the South African community has once again become an urgent point of debate. From literary texts themselves, from established journals and 'little magazines' there are clear indications that a reflection on ideology keeps recurring. There are also voices on the periphery of the literary system which demand attention – young black poets and dramatists have for some years been involved in enacting and reciting their Afrikaans works on the Cape Flats and in townships on the Rand. Looking back at the Afrikaans literary scene of 1983, and its relationship with the socio-political context, one is left with two main impressions. On the one hand the literary establishment has confirmed its faith in reform under the leadership of the National Party. On the other hand there are developments in extra-parliamentary politics and within the literary system itself which threatens the equilibrium. Which of these trends will be the decisive factor with regard to the literary dispensation must be awaited.

'n Bestekopname van die Afrikaanse literêre toneel van 1983 mag dalk later

1. Gebaseer op die inleiding tot die afdeling oor Afrikaanse letterkunde in *SA Literatuur/ Literatuur 1983*, Pretoria: HAUM-Literêr (verskyn Oktober).

blyk 'n bestekopname van 'n literêre sisteem op die vooraand van 'n 'Nuwe Bedeling' te wees: dié jaar sal immers in die geskiedenisannale opgeteken staan as die jaar waarin die wit kieserskorps 'ja' gesê het vir 'n nuwe konstitusie waarvolgens 'kultuur' amptelik gekompartementeer is tot 'eie saak'.

Volgens persverklarings het slegs enkele 'nee'-stemme (vanuit 'linkse' hoek) van die literêre establishment uitgegaan teen die voorgestelde nuwe grondwet. Breytenbach, wat 'n jaar tevore afslag gekry het op sy negejarige vonnis (en dit gesien het as deel van die Regering se strategie 'to strengthen the forces of reform' (1984:228)), meen 'n ja-stem sal rampspoedig vir die swart bevolking van Suid-Afrika wees, want dit sal lei tot 'n wit diktatorskap en diskriminasie verder wettig (1983:7). André P. Brink is oortuig dat die voorgestelde grondwet 'n stap na regs sal wees omdat dit, onder andere, 'n argaïese struktuur van wit oorheersing sal bevestig (1983a:45). Jakes Gerwel lig op sy beurt die gevaar uit van die opstel van valse teenstellings (deelname aan die Regering se grondwetinisiatiewe enersyds of rewolusie andersyds) terwyl die geloof in die ideaal van die demokratiese staat as iets verweselikbaar die afgelope aantal jare weer sterk toegeneem het (1983a:2). Van die 181 akademici wat 'n verklaring onderteken waarin beswaar gemaak word teen die voorgestelde grondwet, is drie Afrikaanse letterkundiges: professore André P. Brink (Universiteit Rhodes), R.H. Pheiffer (Universiteit Kaapstad) en A.J. Coetzee (Universiteit van die Witwatersrand).

Die oorwegende reaksie vanuit die Afrikaanse literêre establishment was egter 'n 'ja'-reaksie. Vir Etienne Leroux is 'ja beter as niks' en dit kan 'vir die land in die buiteland 'n bres slaan' (1983:4). Vir Chris Barnard het Suid-Afrika nou net twee keuses: 'rewolusie of geleidelike evolusie . . . (en) 'n ja-stem beteken 'n belangrike tree op die pad van geleidelike evolusie' (1983:5). P.G. du Plessis sien 'n ja-stem as 'n begin om 'die Afrika-patroon te ontwyk – om iets te doen waar daar te lank onregverdige stilstand was, en om weer 'n slag 'n vriend te wen' (1983:3). Antjie Krog vermoed in 'onnosele idealisme' dat 'n ja-stem 'n stem vir verandering is' (1983:7).

In die dertiende N.P. van Wyk Louw-gedenklesing, gelewer deur dr. Willem de Klerk (in daardie stadium redakteur van *Rapport*), praat die Afrikanerdenker Louw met sy mense oor 'verset'. Volgens De Klerk sal die verset van die 'regse elemente' teen 'n nuwe politieke koers hulle nie kan beroep op Van Wyk Louw se 'lojale verset' nie, want hulle verset is rassisties gemotiveerde propaganda vir 'n geslote volk wat teen die grein van al die waardes gaan wat dié denker ons op die hart wil bind. De Klerk meen egter dat verset van links ook nie 'lojaal' is nie, want dit dra die vrug van die gewelddadige rewolusie en wil die Afrikaner verneder en beroof van wat hy geërf en verwerf het. Lojale verset, daarenteen, word volgens die spreker 'in die middel êrens' onder Suid-Afrika se mense, swart, wit en bruin aangetref. En dit moet veral gerig word teen die tuislandkonsep as begin en einde van ons beleid teenoor swartmense sodat weë gevind kan word om dié buite tuislande hul regverdige

eise van mede-seggenskap te laat uitlewe sonder prysgawe van wit groepsbelange (1983:12).

Op 2 November 1983 kom die ideaal van die 'middeweg' dan ook 'n stap nader toe die nuwe grondwet deur 'n twee-derde meerderheid van die dominante wit groepe aanvaar word. Watter invloed dit op die skeppende werk van die Afrikaanse skrywers sal hê, sal afgewag moet word, maar reeds het die woelinge om die referendum en die gevaardgaande opbloeï van groeperinge soos dié rondom die United Democratic Front (wat nasionaal geloods is op 20 Augustus 1983) neerslag gekry in die poësievoorlesings en drama-opvoerings van jong swart skrywers.

In hierdie tyd van politieke verandering/aanpassing word die rol van die Afrikaanse intellektueel en skrywer binne die Suid-Afrikaanse gemeenskap (wat sedert 1976, die jaar van Soweto, gekenmerk word deur toenemende geweld) weer 'n dringende debatspunt. Gedurende 1983 kom dit pertinent ter sprake in die sosio-politieke en literêr-politieke essays en toesprake van André P. Brink, gebundel as *Mapmakers – Writing in a state of siege*. Al mag Brink vroeër 'n 'dubbelsinnige houding' teenoor geweld gehandhaaf het (soos in sy 1970-opstel 'Mahatma Gandhi today') kom hy volgens D.J. Hugo (1984:35 en 36) ná 1976 tot 'ander insigte'. Hy glo nog steeds in die onafwendbaarheid van geweld, maar beskou nie meer die woord as stryd-makker van die geweer in die bevrydingstryd nie; hy stel nou die skryfdaad in die plek van geweld en as teenvoeter daarvoor. Die skrywer se verantwoordelikheid binne die huidige sosiale konteks (gekenmerk deur amptelike leuens en verwringings volgens Brink) is eerstens om die publiek **ingelig** te hou en – belangriker nog – 'to explore the roots of the **human condition** as it is lived in South Africa: a grappling with essentials, with the fundamentals of human experience and human relationships' (Brink, 1983b:152). Brink steun in hierdie opstelle op die mag van die literêre woord wat hy as draer van die 'waarheid' sien. Skryf is vir hom 'n bevestigende daad in die naam van die mens wat strewe na vryheid; die rol van die skrywer is dié van openbare gewete en blootlegger van die waarheid. In die lig van die omstandighede in Suid-Afrika sou die vraag gevra kon word of só 'n geloof in die mag van die woord en só 'n opvatting van die skrywer as individu wat 'vry' is om deel te neem aan 'n 'oop gesprek' nog effektief of selfs geldig is.

In 'n tyd waarin ideologiese vraagstukke voorop staan, kan die vraag gevra word: Beskou die bedrywings en beskrywers van die Afrikaanse letterkunde en literatuurwetenskap nog tekste as 'n outonome gegewe en vry domein waar die vak 'suiwer' beoefen kan word of word daar op relevante wyse 'n diskoers gevoer oor die verhouding tussen literatuur en konteks, literatuur en politiek?

Die vroeë tagtigerjare staan in die teken van die erkenning en inagnome van minstens een reële kontekstuele gegewe, naamlik die *leser*. Die nuwe aandag vir resepsieteorieë (soos aangetoon in *SA Literature/Literatuur* 80, 81 en 82)

en die realiteit van publikasie- en verkoopsyfers wys al meer die wanopvatting uit dat slegs hoë, gekanoniseerde letterkunde die aandag van literatuurwetenskaplikes, akademici en resesente verdien. Gewilde literatuur, vertalings, kinder- en jeugliteratuur wat vroeër òf afgemaak is as sake waarmee ernstige literatuurleefhebbers hulle nie bemoei nie, òf geïgnoreer is, òf oorgelaat is in die hande van 'n paar 'randfigure' in die literêre bedryf, begin nou al meer tot hul reg kom.

Na aanleiding van inligting verskaf deur Daan Retief-uitgewers en Tafelberg word hier enkele statistieke aangehaal. Gedurende 1983 gee eersgenoemde uitgewer ses-en-dertig nuwe romans uit wat hulle beskou as 'goeie gewilde prosa' (in teenstelling met 'populêre leesstof') waarvan die beraamde gesamentlike verkope vir die betrokke jaar 194 500 beloop. Tafelberg gee in dieselfde jaar drie romans (waarvan tot einde 1984 7 174 verkoop), vyf kortprosabundels (verkoopsyfer: 5 088), drie poësiebundels (verkoopsyfer: 2 979) en twee dramas (verkoopsyfer: 1 200) uit. Die gesamentlike verkoopsyfer van 'hoë literatuur' in hierdie tydperk is dus 16 411; in dieselfde tydperk verkoop Tafelberg 3 830 eksemplare van twee goeie gewilde prosatekste en 91 526 eksemplare van 15 populêre romans.

Die verspreiding van publikasies speel natuurlik 'n belangrike rol by die aanwas van lesersgetalle. Jare reeds versprei uitgewers soos Daan Retief hul manuskripte deur die beproefde metode van boekklubs. Die stigma wat in 'n stadium daaraan gekleef het, is vandag grotendeels opgehef – veral as gevolg van die sukses van Leserskring/Leisure Hour met 'n ledetal van meer as 200 000 (60% daarvan is van die platteland en 39% van stedelike gebiede). Volgens inligting verskaf deur Tafelberg sorg Leserskring vir die verkope van 5 380 eksemplare van romans van hoë gehalte, 1 400 eksemplare van 'n goeie gewilde prosawerk en 74 650 eksemplare van populêre romans wat deur hierdie uitgewery uitgegee is.

Ook die rol wat biblioteke vervul by die kweek van lesers van Afrikaanse boeke is hier ter sake. Uit die 5,6 miljoen boeke wat byvoorbeeld gedurende 1982 deur die Transvaalse Provinsiale Biblioteekdiens gesirkuleer is, was slegs 'n klein minderheid letterkundige werke met literêre meriete – iets wat duidelik wys op die behoefte wat daar bestaan vir goeie ontspanningsleesstof.

Toenemende bekommernis onder taal- en letterkundiges oor die voortbestaan van Afrikaans asook die reaksie van 'n geslag jong skrywers wat uit die 'borstrok van die Afrikaanse Boek' en die 'verakademisering van die letterkunde' wil ontsnap, is stadig maar seker besig om letterkundiges bewus te maak van sisteme en randverskynsels binne die groter literêre sisteem. Hierdie wyer visier hou verband met die (kunsmatige) losmaak van Afrikaans van die apartheidsideologie en die kweek van 'n groter leserspubliek asook met die terug-na-die-volk- (of éérder die weg-van-die-establishment-) beweging onder die jonges.

Tydens die vrystelling van die tweede band van *Die geskiedenis van die*

Afrikaanse literatuur op 15 September 1983 staan J.C. Kannemeyer 'n oomblik stil by 'die huidige posisie van die Afrikaanse taal en letterkunde in hierdie land'. Vir hom as geskiedskrywer is dit duidelik dat die Afrikaanse skrywers oor verskillende dekades heen 'n gesprek gevoer het waarin die (Afrikaanse) mens se posisie in hierdie land en vasteland en sy verhouding ten opsigte van ander mense verken is. Tog heers daar tans kommer oor die bestaansmoontlikheid, ontwikkelingsmoontlikheid, selfs oorlewingsmoontlikheid vir die Afrikaanse taal en literatuur. In die fase waarin 'blanke baasskap' ten alle koste behou moes word, is daar 'n weerstand en antipatie teen Afrikaans as die taal van apartheid opgebou sodat dit 'n 'sterk wegstotende krag' geword het. Binne hierdie konteks is dit dus noodsaaklik dat skrywers die 'gesprek oor Suid-Afrika' moet volhou en dat die owerhede die ruimte skep waarin mense en volkere met mekaar kan praat (1984: 16–18).

Wat is die huidige stand van sake ten opsigte van 'die Suid-Afrikaanse gesprek' in die tekste wat die kern van die Afrikaanse literêre sisteem uitmaak – dit wil sê die 'hoë literatuur', die gekanoniseerde tekste? Vir 'n waarnemer soos Elize Botha (1985:222–232) is daar, vir sover dit die prosa betref, sedert 1983 'n swaai weg van die dokumentêre realisme na aandag vir 'vorm en verbeelding', die 'kunskarakter' van die literatuur. Vir haar is *Die laaste Sondag* van Elsa Joubert veel méér fantasie as aktualiteit. In aansluiting by Henriette Roos (1985:33–45) sien Botha John Miles se *Blaaskans – die bewegings van Flip Nel*, met sy gekompliseerde taalpatroon, net soveel as ondersoek en bedryf van die roman as sodanig as van die geskiedenis. In Etienne van Heerden se bekroonde *My Kubaan* val die aandag vir die skryfproses haar op. Hierdie aandag vir die storieverteller-in-aksie, die rol van die verbeelding, vind veral inslag in tekste wat nie spesifiek te doen het met 'die opneem van die Suid-Afrikaanse gegewe' nie. Die storieverteller as fantasie, eerder as realis, staan op die voorgrond vanaf ouer prosawerke wat weer herleef vir die hedendaagse leser (soos Van Melle se *Mense wat maar eenmaal liefhet en ander verhale*) tot by die geraffineerde vertellings van Henriette Grové in *Die kêrel van die Pêrel . . .*, P.G. du Plessis se anekdotes in *Hier sit die manne . . .* en André Letoit se lekkerleesverhale in *My nooi is in 'n tikmasjien*.

Ander lesers deel nie Botha se siening oor hierdie tendens (die wegswaai van dokumentêre realisme na aandag vir 'vorm en verbeelding') in sleuteltekste binne die kanon nie. Ten opsigte van Breytenbach se *Mouir*, wat nie deur Botha bespreek word nie, sou hulle toegee: hier staan die 'gedugte oorkoepelende struktuur' en die 'tower met die taal' wat 'n droomwêreld vol surrealistiese kameë oproep voorop. Maar wat betref *Die laaste Sondag* en *Blaaskans* word die 'realistiese' en 'betrokke' aard daarvan telkens as vertrekpunt vir bespreking, en evaluering, gebruik.

Onder die poësiebundels van 1983 is 'n opvallende groepie die 'tronkbundels' van Breytenbach (*Eklips* en ('Yk')) en Frank Anthony (*robbeneiland my*

kruis my huis). In Engels verskyn in dieselfde jaar Jeremy Cronin se *Inside*. Volgens resensente is Breytenbach se bundels egter nie (soos Anthony s'n?) 'n soort *Cold Stone Jug* (Herman Charles Bosman) van bitterheid, sinisme en frustrasie nie: daar word vanuit die geslote tronkruimte beweeg en sowel tematies as op taalvlak 'n aftakeling van die bestaande orde (politiek, natuur, kuns, taal en menswees) bewerkstellig.

Onder die jonger skrywers is daar (naas 'n gevoel van verbondenheid met Afrika en sy geskiedenis soos in Theunis Engelbrecht se *Skreeuparadys* en Daniel Hugo se *Buitekamerklanke*) 'n gevoeligheid vir die eietydse staat van beleg waarin ons verkeer – en dít geld vir al die genres. In 1982 reeds gee Koos Prinsloo se *Jonkmanskas*, met die optekening van jongmanservaringe in die huidige gewelddadige tydsgewrig, die toon aan. In 1983 word die titelverhaal van Etienne van Heerden se *My Kubaan*, waarin 'n Suid-Afrikaanse soldaat op die grens ná 'n aanval in Angola vir goed opgesaal sit met sy albatros-Kubaan, 'n weergawe van oorlogswreedheid, ruheid, vrees en verbittering. George Weideman se prosadebuut, *Tuin van klip en vuur*, skakel ook met die werklikheid van die tyd – 'n grensstryd in 'n land van klip waar vuur verwoes en kommunikasie vernietig raak. Kortverhale in *Stet*, *Tydskrif vir Letterkunde* en ander (byvoorbeeld dié van Alexander Strachan) is ook vol oorlogsverwysings. In Johann Lodewyk Marais se poësiebuut, *Die somer is 'n dag oud*, dra die spreker se ervarings as dienspligtige by (dalk veel meer as wat resensente tot nou toe aangedui het) tot die grysword van sy somer. *Die spinner* van Christo Leach en *Môre is 'n lang dag* van Deon Opperman word eers in 1984 opgevoer, maar Etienne van Heerden se kabarette, *Onder ekstreme provokasie* (1982) en *Ekskuus vir die wals* (1983) maak toespelings op die eietydse grenssituasie.

Die digter, prosateur en kabaretmaker, Etienne van Heerden (1983:2), vestig die aandag daarop dat byna al die debuteerders wat die vorige twee-drie jaar eers in 'little magazines' of later selfstandig gepubliseer het, of sporadies in uniform is, of besig is met hul tweejaar-diensplig. Volgens hom is dit die eerste geslag skrywers wat die 'militarisering van die samelewing wêrklik aan die bas voel'. Van Heerden meen die belangrikste kenmerk van die jonger geslag skrywers se werk is 'n afkeer aan uniforms in al sy gedaantes: 'Die poëtiese uniform van die literêre standmaatskappy, die elitistiese uniform van die literêre prystoekener en ontvanger, die verbruikerstrepiespak van die sakeman, die uniform wat salueer, sneller trek, toesprake maak, amen sê, die dobbelmasjien se arm trek, die spoetnik lanseer . . .' Die jong skrywers is dus in opstand teen die uniforms van die vaders, 'n opstand wat nog nie voltooi is nie, wat soek na eie vorm en identiteit, na nuwe mites. Van Heerden meen hierdie mites sal nie gevind word by die wetenskaplikes, die predikante, die pedagoge, die militariste of by die politici nie. Waarop die jong Afrikaanse skrywer hom gaan beroep vir geestelike oorlewing in die wildernis van brandende Soweto's en Angola's is nog nie duidelik nie – die belangrikste is egter die soëke na 'n nuwe uniform, 'n nuwe sin, 'n nuwe spookstorie of evangelie, aldus Etienne van Heerden.

André P. Brink (1983c:43) lewer soos volg kommentaar op die uniformskrywers: 'Besef ons militêre owerhede dat hulle besig is om 'n hele generasie skrywers te help kweek wat van Totale Aanslag en Totale Weerbaarheid 'n blywende getuie is lewer op 'n vlak, van 'n aard, wat hierdie onderneming in ons geskiedenis in 'n gans ánder lig stel as dié wat so graag amptelik verkondig word?'

'Die gesprek oor Suid-Afrika' word egter tans nie die welluidendste gevoer in die werk van 'establishment' – en jong wit skrywers nie. Jan Rabie meen dat die nuwe geslag wit Afrikaanse digters se werk eerder gekenmerk word deur 'n wegvlug uit die Suid-Afrika van vandag se dringende mens-probleme deur 'n 'ontvlugting in tegniese virtuositeit, in die spel van die brein, nie die sing van die hart nie' (1983a:55). Vandag is dit eerder die stemme van figure op die rand van die literêre sisteem wat die aandag opeis in hul dringendheid: jong swart digters en dramaturge wat vir 'n aantal jare reeds hul Afrikaanse werke voorlees en opvoer op die Kaapse Vlakte en in woonbuurte aan die Rand. Rabie toon aan (in 1983b:15 en 1983c:15) dat hulle werk verskil van ouer digters oos S.V. Petersen, P.J. Philander, Lionel Sheldon en Adam Small wat min of meer in styl en tema by hulle wit kollegas aansluit en wat 'weemoedig verontwaardig is eerder as reguit rebels oor kleurverstoting'. Die nuwe geslag swart skrywers het weggebreek van die wit literêre establishment en slegs twee van die nuwe digters het by die klassieke Afrikaanse uitgewerye gedebuteer met van hulle meer 'tradisionele' poësie en drama: Peter Snyders met 'n *Ordinary mens* (1982, Tafelberg) – Kaapse volkspoësie, half grappig, half spytig – opgevolg deur 'n gespreksdrama, *Political joke*, by Perskor in 1983; asook Vincent Oliphant met sy meer persoonlike liefdesgedigte in *Bloed vloei in die stilte* (1983, Tafelberg).

Vier ander het ôf uitgegee by 'n Engelse uitgewery in Johannesburg ôf by twee nuwe, onafhanklike uitgewers in die Kaap. Achmat Dangor het in 1981 gedebuteer met 'n prosawerk, *Waiting for Leila*; in 1983 verskyn sy eerste bundel poësie, *Bulldozer*, by Ravan – die helfte van die verse is in Engels, die ander in Afrikaans: politiek sonder nakende opstand. Van Modikwe Dikobe, bekend vir sy roman *The Marabi Dance*, verskyn in 1983 'n bundel verse by Ravan: *Dispossessed*. Slegs 'n paar gedigte (en enkele los strofes) is in Afrikaans – en dit kom voor waar hy die dom, wrede witman bykom. Twee ander digters wat volgens Rabie 'in suiwer taal Afrikaanse poësie op hulle terme skryf, revolusionêr in vele opsigte' is Hein Willemse en Frank Anthony.

Hein Willemse se *Angsland* (Blac-uitgewery) is reeds in 1981 gepubliseer, maar is slegs privaat versprei en het nie die media bereik nie vóór Snyders se bespreking daarvan in *Die Burger* (1984). In hierdie bundel word 'n amper paranoïese wêreld verbeeld wat die wit digter nie kan ken nie, waarskynlik omdat dit uit 'n eie neo-rassisme kiem'; aan die woord is 'n 'digter van geweld en angs, heftig en verward . . . met staccato, intense gebruik van taal' (Rabie, 1983c: 15). Van Frank Anthony, wat kragtens die Wet op Terrorisme in 1972

tot ses jaar gevangenisstraf gevonnissen is, verskyn in 1983 *robbeneiland my kruis my huis* (Kampen-uitgewery): ‘. . . opstandpoësie in eie woedende terme, in afgebyte frases wat aanhou en aanhou’ (*ibid.*).

Hierdie bundels (en sekerlik die werk van ander digters soos Willie Adams, Leonard Koza, Patrick J. Petersen wat gepubliseer word in tydskrifte soos *Staffrider*, *Wietie*, *Graffier*, *Stet*, *Ensovoort*) verteenwoordig ’n nuwe groei in Afrikaans. André P. Brink sien dit as ‘een van die min waarborge vir oorlewing van Afrikaans’, want waar Afrikaans die laaste paar jaar ‘verwerp is as ’n rassistiese taal, word dit nou ontgin as die taal van revolusie’ (1983d:5).

Dit is nie net die jong swart skrywers wat wegbreek van die literêre establishment nie, maar ook die geslag jong wit skrywers wat soms ‘die Tagtigers’ genoem word. By hulle neem dit egter die vorm aan van ‘skelle tone van ongeloof en dissidensie en nihilisme’ waarin ‘die tone van ontredering . . . ’n teleurgestelde verbittering, onsekerheid, en ’n weiering om verantwoordelik te wees vir die wêreld wat hulle erf”, oorheers (Rabie, 1983a:55 en 56). Dít geld veral die werk van Dan Roodt, Johan van Wyk, André le Roux en André Letoit. Die meerderheid van hierdie nuwe geslag digters verwerp die ‘wit-Afrikaanse kerk-ondersteunde staatsbestel’, sonder om egter ‘’n waarlik nie-rassige of regverdige Afrikaanse gemeenskap in die plek daarvan te kan stel’ (*ibid.*).

Gerrit Olivier (1983:2), die redakteur van *Stet*, heg nie veel waarde aan die naam ‘Tagtigers’ nie, omdat daar nie by hulle, soos destyds met die Sestigters, ’n duidelike doel is om iets te verander in die Afrikaanse letterkunde nie en omdat hulle nie duidelike idees het oor hóé verandering moet plaasvind nie. Die enigste moontlike samebindende faktor vir hom is ’n beweging wég van die sogenaamde betrokkenheid soos wat ’n mens dit by André P. Brink verstaan, ’n beweging ná ’n soort introverte literatuur. ’n Mens sou wel, soos in die bydraes tot *Stet*, tekens kon sien van ’n belangstelling in die algemene politieke situasie, lotgevalle van ander mense, maar dit word belewe vanuit ’n streng persoonlike (en ’n soort outsider-) perspektief. Dit beteken egter nie dat die jonges egosentries skryf nie – dit is eerder pogings om tot ’n duidelike definisie van die self te kom en van daaruit die res van die wêreld te gaan verken (al moet daardie verkenning in ’n groot mate nog plaasvind). Onder die jonger geslag skrywers is daar dus, volgens hierdie kommentator, wel ’n intuitiewe gevoel van konsensus of solidariteit: dis mense wat almal ontnugter is met die amptelike beleid, geen heil meer sien in die Afrikaanse kerk nie, wat moeg is vir die amptelike aura wat hang om die Afrikaanse letterkunde en wat verkies om meer informeel te werk te gaan.

Die bydraes in ’n tydskrif soos *Stet* is duidelike bewys van hierdie algemene gevoel én ’n verwerping van die ‘lamlendige “literêre” denkbeelde wat in die voorkamer gekoester en in die lesingsaal gedoseer word’. Dié tydskrif stel, volgens die redaksionele kommentaar in die Desember 1983-uitgawe, belang

in alle stemme wat tot dusver nié gehoor is in Afrikaans nie en bydraers skryf die taal wat op straathoeke en in kroee, op stasieperronne en in die voorstede gepraat word: nie fynsinnig en met ironie en afstand e.d.m. nie, maar regstreeks, sonder smuk. *Stet* lok uiteenlopende reaksies uit. Vanuit die literêre establishment word dikwels gesê 'that it is a fringe publication for *poseurs* trying hard to be dissident by taking shrill shots at easy targets'; uit ander oorde word dit gesien as 'an authentic mouthpiece of revolt against the stultifying literary practices of the establishment' (Klopper, 1983:33).

Van André Letoit (digter, skrywer van kortverhale en romans, redakteur van 'punk'-tydskrifte, kultusfiguur) verskyn daar in *Tydskrif vir Letterkunde* (1983:91–96) 'n essay oor die 'Tagtigers' wat deur die redaksie beskryf word as 'n 'tydsdokument'. Letoit meen sy essay sal kan help om die werk van die jong skrywers 'oop te maak' deur lig te werp op die aard van 'Tagtig' en die leefwêreld wat vormend ingewerk het op die nuwe geslag skrywers. Volgens hom is 'Tagtig' nie 'n beplande beweging nie; dit is 'n uitvloeisel van 'n sosiologiese klimaat wat dit nie meer vir jong skrywers, soos hul ouer broers, nodig maak om oorsee te gaan vir 'n bietjie jol en permissiwiteit en soeke na Isis' nie. 'In die sestigerjare moes 'n jong digter nog oorsee gaan om oor die kleurskeidslyn te sondig, vandag hoef jy net 'n kaartjie te koop vir die *ice rink*. Daar het 'n nuwe geslag grootgeword onder julle neuse en party van hulle het nog nooit van C.M. van den Heever gehoor of 'n plattelandse somer beleef nie.' Die jongmense wat 'in proefbuise grootgeword het' soek hulle eie waardes, op onortodokse wyses. Letoit beskou verstedeliking as die grootste enkele faktor wat bygedra het tot die totstandkoming van die geslag 'Tagtigers' (die Groot Trek vanuit Bellville en Parow na blink huise in Waterkloof en Menlopark) en hy noem vervreemding en ontmensliking die wesenskenmerke van hierdie jong stedelike skrywersgeslag se tekste; hulle taak is om die samelewing van mense wat tot dusver deur die establishment geignoreer is, bekend te stel. Dit is dan ook wat gebeur in Johan van Wyk se *Bome gaan dood om jou*, 'n bundel wat Letoit uitsonder as baken in die stroomversnelling van 'Tagtig'.

'Little magazines' bied ruimte vir hierdie eksperimentele werk en werk wat deur gevestigde uitgewers as 'n risiko/te gewaard/nie literêr goed genoeg nie beskou word. Die eerste tydskrif waarvan Letoit die redakteur was, het in 1980 verskyn, onder die naam *Hunch*, en daar was slegs 12 eksemplare (volgens 'n ongepubliseerde artikel deur Letoit waaruit René Marais (1983:6) aanhaal). Hierdie tydskriffie was voorloper van ander – soos Johan van Wyk se *Kabelkarnimfe* wat hy tydens die Skrywersgildeberaad van 1981 in Gordonsbaai uit 'n skoendoos loop en verkoop het. Gedurende 1981 was Letoit 'n ruk lank op die redaksie van *Graffier*, mondstuk van die 'Kaapse Groep'. Hy publiseer 'n bylae genaamd *Graffiti* tot die April-uitgawe; dit bestaan uit strokiesprente, foto's en tekeninge, getikte gedigte en aanhalings asook handgeskrewe graffiti – volgens Letoit self is dit 'n 'R.I.P. off' wat dan op vermaaklike wyse die draak steek met Die Letterkunde en Ons Heilige Koeie (vergeelyk Marais, *op. cit.*). Hierna gee Letoit twee uitgawes van *ouma*

uit – dit het dieselfde trant as die eenmalige *Graffiti*. Albei hierdie ‘little magazines’ word ingelyf by *Die ‘Tagtiger’* wat die eerste keer in 1982 verskyn het. Volgens Marais lewer die tydskrif, ten spyte van redaksionele voornemens daartéén, ’n beduidende bydrae tot die literêre toneel: ‘Die eksperimentele aard van die tydskrif het baie van die jonger digters en skrywers aangespoor om die letterkunde soms ook op ’n meer onortodokse manier te benader. En afgesien van gedigte, strokies en artikels met ’n hekelende inslag het *Die ‘Tagtiger’* ook heelwat ernstige werk gepubliseer’ – soos die artikel oor ‘Tagtig’ (Eerste kwartaal, 1982) asook die andersoortige ‘besprekings’ van nuwe publikasies (*ibid.*). Amanda Botha tipeer Letoit se werksaamhede as ‘boere-punk’ sonder ’n ‘trap-wat-voorkom soort mentaliteit’. Volgens haar is daar heelwat nugterheid in die stellings, baie speelse spot en ’n goeie dosis bevragsaagtekening van sekere ingeburgerde waardes. Soms is dit ’n noodkreet, ander kere – en meestal dit – speelse satire en soms genadelose spot of selfspot: Dit bring ’n fris briesie in die stywe, akademiese literêre kritiek en hoge uitsprake oor die tendense in ons letterkunde’ (1983:11).

Die stand van hierdie einste akademiese literêre kritiek was die besprekingspunt in *Standpunte*, Okt. 1983. Sake wat in hierdie ‘debat’ aangeroei is, sluit, soos gebruiklik, sensuur (vergelyk Hugo, 1983 en Lijphart, 1983), die verhouding tussen literatuurwetenskap en die kritiek (Lombard, 1983), die kritiese bedrywighede van L.I. Bertyn (Gräbe, 1983 en Nienaber, 1983), en die uitstal van half-verteerde nuwe teorieë en vakjargon (Johl, 1983) in.

Vir die meeste bydraers bly die verhouding politiek/kritiek steeds ’n netelige kwessie. In teenstelling met Jakes Gerwel (1983b:8) wat meen dat literêre kritiek nié ’n ideologies onskuldige dissipline is/kan wees nie, voer D.J. Hugo (1983:15–17) aan dat letterkundige skeppinge ‘op eie meriete’ beoordeel moet word en dat die ‘groeiende politisering of ideologisering van die Afrikaanse literêre kritiek ’n wesentliche gevaar’ is vir die letterkunde. Die twee gevalle waarna Hugo verwys, kan egter ook geld as voorbeelde van die gevaar van ‘konserwatiewe akademiesisme’ waarteen Gerwel besware het; dit lyk dus of Hugo dit net het teen ideologisering van ‘regs’ – ’n ‘oop, verligte’ benadering sou dan die regte wees én ideologievry.

Hugo se eerste voorbeeld is A.P. Grové se inleiding tot *Die Afrikaanse literatuur sedert Sestig* (1980) wat reeds ‘berug is, weens sy (ongegronde) voorstelling van die Sestigters as politieke aktiviste wat met hulle skeppende werk die Suid-Afrikaanse bestel wou ondermyn. Sy oordeel is só beneweld deur dié opvatting dat hy selfs aan die **vernuwing** van Sestig twyfel’ (Hugo). Die tweede geval is ’n resensie deur Johann de Lange (1982:36) van die digter Peter Snyders se digbundel *’n Ordinary mens*. In sy resensie voer De Lange aan dat ‘die kleurlingpoësie simptome is van ’n geestelike armoede en stagnasie: . . . hulle (die bruin digters) het vasgesteek by die mees elementêre behoeftes, naamlik voedsel en sekuriteit, en dit lyk nie of hulle enige aspirasies of inisiatief het om verder te ontwikkel nie. Solank hulle bly dig oor *petty injustices* . . . sien ek geen hoop op ontwikkeling nie . . . Hierdie

alewige jeremiades begin nou verveel en irriteer'. Hugo veroordeel hierdie evaluering as 'n 'rassistiese tirade'. De Lange se verweer daarteen (1983:5) is dat hy gefrustreer was deur 'dubbele standaarde': Van wit skrywers word vernuwing en gehalte geëis, maar die bruin digters word verskoon. Hy noem dit 'n 'soort omgekeerde rassisme' en deel van die algemene patroniserende houding van wittes teen anderskleurige skrywers.

Heelwat bydraers tot die *Standpunte*-debat oor kritiek voel dat die literatuurwetenskap nog in veel groter mate die uitdaginge van die samehang wat dit met ander dissiplines vertoon, moet aanvaar – meestal word rigtings soos ideologiekritiek en die literatuursosiologie egter nog met die Marxistiese literatuurkritiek in verband gebring; vandaar die skeptisisme by heelwat Suid-Afrikaanse kritici ten opsigte van hierdie teorieë. Dit hang saam met die lang reeds ingeburgerde literatuurbeskouing wat die literêre kunswerk tot 'n outonome woordwêreld verhef het en 'n duidelike onderskeid gemaak het tussen die mens (met sy ideologiese uitgangspunte) en die kunstenaar. Hierdie opvatting spruit uit die sestigerjare ('n tydperk wat gedurende 1983 weer in die kollig staan as gevolg van die verskyning van die tweede band van Kannemeyer se geskiedenis van die Afrikaanse letterkunde). Dit is ironies dat dit juis die Sestigters was wat van hierdie literatuurbeskouing uitgegaan het – hulle wie se werk politieke implikasies verkry het al het hulle inderwaarheid dalk te 'min' politiek in hulle vroeë werke gehad en die volk vervreem met hulle esoteriese tekste. Selfs in die sewentigerjare, toe al meer Sestigters 'betrokke' werke geskryf het en 'n sosiale funksie aan die letterkunde begin toeken het, het dit vir hulle nog gegaan oor literatuur as literatuur.

Eers in die tagtigerjare begin die fokus verskuif en sê André P. Brink (1983e:14), tydens die vrystelling van Jakes Gerwel se *Literatuur en apartheid*, dat die Afrikaanse literatuurbeskouing té lank gebuk gegaan het onder die juk van 'n ivoortoring en van 'close reading'. *Literatuur en apartheid* (die eerste publikasie in 'n beoogde reeks 'Taal-en-Politiek' deur Kampen-uitgewery) is volgens Brink nie 'n politieke of sosiologiese werk nie, maar eerder 'n 'oproep om die sosiale, ekonomiese, politieke en ideologiese konteks van taal en letterkunde pertinent ter diskussie te stel'. Gerwel (1983c: agterblad) verwerp immers die siening van die teks as 'n 'geïsoleerde verskynsel wat in 'n literêre museum 'n plek vir die nageslag moet kry'; hy benader die teks as 'n dinamiese medewerker aan die ideologie van die Afrikaner, dialekties deel van die denkproses wat apartheid gemaak het'.

'n Terugblik op die Afrikaanse literatuursisteem van 1983 en die verhouding daarvan tot die wyer sosio-politieke konteks laat 'n mens veral met twee indrukke. Aan die een kant bevestig die literêre establishment via die ja-stemme van verligte skrywers sy geloof in hervorming onder leiding van die Nasionale Party. Aan die ander kant bedreig ontwikkelinge in buite-parlementêre politiek en binne die literêre sisteem self die ewewig. Watter

een van hierdie pole die deurslaggewende faktor sal wees ten opsigte van die karakter van die literêre bestel, sal afgewag moet word.

Bibliographie

- Barnard, Chris. 1983. Ek stem 'ja'. *Beeld*: 5, Okt. 17.
- Botha, Amanda. 1983. Dié 'boere-punk' sorg vir 'n fris briesie. *Die Vaderland*: 11, Jul. 12.
- Botha, Elize. 1985. Prosakroniek: Oud en nuut in die Afrikaanse prosa. 1983/1984. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 25(3):222–232, Sept.
- Breytenbach, Breyten. 1983. This is disaster, says Breytenbach. *Pretoria News*: 7, Nov. 4.
- Breytenbach, Breyten. 1984. *Confessions of an albino terrorist*. Emmarentia: Taurus.
- Brink, André P. 1983a. How can people be duped into saying: Yes, baas? *Sunday Tribune*: 45, Okt. 23.
- Brink, André. 1983b. *Mapmakers. Writing in a state of siege*. London: Faber & Faber.
- Brink, André P. 1983c. *My Kubaan bring skrywer boontoe*. *Rapport*: 43, Des. 4.
- Brink, André P. 1983d. Herrie oor bruin digters. *Beeld*: 5, Okt. 26.
- Brink, André. 1983e. Letterkunde moet iets te sê hê. *Die Burger*: 14, Okt. 11.
- De Klerk, Willem. 1983. Verset van links dra vrug van rewolusie. *Beeld*: 12, Okt. 4.
- De Lange, Johann. 1982. Geen vordering ná Mërim-en-die-kaalgatperskes. *Die Vaderland*: 36, Nov. 25.
- De Lange, Johann. 1983. Herrie oor bruin digters. *Beeld*: 5, Okt. 26.
- Du Plessis, P.G. 1983. Ek stem 'ja'. *Die Vaderland*: 3, Okt. 21.
- Gerwel, Jakes. 1983a. Deelname óf rewolusie – valse keuses. *Deurbraak*, 12(1):2, Feb. 83.
- Gerwel, Jakes. 1983b. Letterkunde as politiek. *Die Burger*: 8, Jun. 18.
- Gerwel, J. 1983c. *Literatuur en apartheid. Konsepsies van 'gekleurdes' in die Afrikaanse roman tot 1948*. Kasselsvlei: Kampen.
- Gräbe, I. 1983. Afrikaanse literêre kritiek: verslag. *Standpunte*, 36(5):9–15, Okt.
- Hugo, D.J. 1983. Afrikaanse literêre kritiek: verslag. *Standpunte*, 36(5):15–17, Okt.
- Hugo, D.J. 1984. Woord en geweld by André Brink. *Standpunte* 37(3):34–38, Jun.
- Johl, R. 1983. Afrikaanse literêre kritiek: verslag. *Standpunte*. 36(5):17–21, Okt.
- Kannemeyer, J.C. 1984. Die huidige posisie van die Afrikaanse taal en letterkunde. *Standpunte*, 37(1):14–18, Feb.
- Klopper, Dirk. 1983. Alive and **completely** different. *Frontline*: 33, Okt.
- Krog, Antjie. 1983. Ek stem 'ja'. *Beeld*: 7, Okt. 29.
- Leroux, Etienne. 1983. Voorste Sestiger sê hy stem 'ja'. *Die Vaderland*: 4, Okt. 3.
- Letoit, André. 1983. André Letoit oor die Tagtigers. *Tydskrif vir Letterkunde*, 21(1):91–96, Feb.
- Lijphart, T. 1983. Afrikaanse literêre kritiek: verslag. *Standpunte*, 36(5):21–24, Okt.
- Lombard, J. 1983. Afrikaanse literêre kritiek: verslag. *Standpunte*, 36(5):24–27, Okt.
- Marais, René. 1983. Tagtig is great, no doubt and Letoit its prophet. *Ensovoort*, 3(1):3–8.
- Nienaber, C.J.M. 1983. Afrikaanse literêre kritiek: verslag. *Standpunte*, 36(5):28–31, Okt.
- Olivier, Gerrit. 1983. Gebrek aan doelstellings by die 'Tagtigers'. *Beeld*: 2, Apr. 25.
- Rabie, Jan. 1983a. Afrikaanse poësie vandag. *Contrast*, 14(2):52–59, Jul.
- Rabie, Jan. 1983b. 'n Nuwe geslag bruin digters. *Die Burger*: 15, Jul. 29.
- Rabie, Jan. 1983c. 'n Nuwe geslag bruin digters. *Die Burger*: 15, Jul. 30.
- Roos, Henriette. 1985. Roman en (as) geskiedenis. *Standpunte*, 38(3):33–45, Jun.
- Van Heerden, Etienne. 1983. 'n Bontspul uniforms. *Beeld*: 2, Mrt. 26.